

A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg

Szerkesztette: Muraközy László

Corvina Kiadó, Budapest, 2012, 252 oldal

„A bizalom a szabályszerű, becsületes és együttműködésre kész viselkedés elvárása egy közösségen belül, a közös normák alapján, e közösség más tagjai részéről” – idézi Chikán Attila, a kötet egyik szerzője Francis *Fukuyama* [2007]-t (103. o.). *Williamson* [1985]-re hivatkozva kiemelte: a bizalom mértéke jelentősen befolyásolja a nemzetgazdaságok versenyképességét: „azoknak a biztosítékoknak a költsége, amelyeket a gazdaság szereplői az egymással való kapcsolat megteremtésébe és fenntartásába saját érdekeik védelmében beépítenek ..., magasabbak, ha e kapcsolatok kevésbé épülhetnek ... bizalomra. Egyszerűen fogalmazva ... a bizalomhiányos gazdaság helyből drágábban működik a bizalom magasabb szintjén lévő más nemzetgazdaságokhoz képest.” (106. o.)

„A bizalom definíciójának legfontosabb eleme a sebezhetőség tudatában való cselekvés – valakivel együttműködünk úgy, hogy nem lehetünk teljes mértékben biztosak abban, hogy nem fogja kihasználni a helyzetünket” – hivatkozik *Rousseau és szerzőtársai* [1998] cikkekre egy másik szerző, *Gyórfy Dóra* (57. o.).

A kötet szerzői számára is mértékadó és jelentős visszhangot kiváltó Tárki-kutatás zárójelentése is megerősítette *Kornai–Ackerman* [2005], valamint *Kornai és szerzőtársai* [2005] korábbi következtetéseit: a rendszerváltozás utáni magyar gazdaságban és társadalomban nemzetközi összehasonlításban is kiugróan nagy a bizalomhiány. Tóth István György szerint a rendszerváltás után „az időközben megkötött rossz (társadalom)politikai kompromisszumok miatt bizonyos tekintetben még romlott is a helyzet” (*Tóth* [2009] 50. o.). Tóth kutatási beszámolójából azt is megtudjuk, hogy Magyarországon erős a bizalmatlanság a közintézményekkel szemben.

A projekt

A sokak számára talán meglepő, drámai kutatási eredmények is ösztönözték az *Érték-tér* projekt indítását (<http://www.ertekter.hu>). Kezdeményezői szerint a 2009 nyarán végzett Tárki-kutatás rámutatott, hogy „a magyar társadalom érték- és normazavaros, bizalmatlan társadalomban éljük életünket a mai Magyarországon. Nem vagyunk tisztában értékeinkkel, nem bízunk az intézményeinkben és egymásban sem.” (31–32. o. és <http://www.ertekter.hu/rolunk>.) A kezdeményezők célja, hogy teret biztosítsanak az értékes, építő gondolatoknak, kimozdítsák a társadalmat bizalomhiányos állapotából.

A résztvevők nem folytattak hagyományos alap- vagy alkalmazott kutatást a projekt keretében: „Az *Értéktér* nyílt kezdeményezés. Résztvevői hazai társadalomkutatók, gazdasági szakemberek, civil értelmiségiek, akik folyamatos konstruktív diskurzussal igyekeznek hangot adni szakmailag megalapozott érvelésüknek.” ([http://www.ertekter.hu/rolunk.](http://www.ertekter.hu/rolunk)) Az információk gyűjtésének, rendszerezésének és közreadásának a tudományos életben bevett útjai helyett itt a fő forma „egyetemi rendezvények, szakmai műhelyek szervezése, médiajelenlét felépítése az eredmények közzétételére – ilyen civil értelmiségi tevékenység. Minél többen tudnak róla, minél többen támogatják, minél többen vesznek részt benne, annál előbb indulnak el a mindenki által fontosnak tartott, mindenki által sürgetett változások.” (Uo.)

A kötet a projekt 2011 decemberében, a Debreceni Egyetemen tartott Bizalom, közintézmények és a gazdasági/társadalmi prosperitás. Melyik a kulcs a többihez? című konferenciáján elhangzott előadások alapján készített tanulmányokat, valamint a szerzők kerekasztal-beszélgetését tartalmazza. A résztvevők legfontosabb megállapításait a kötetet szerkesztő *Muraközy László* összegző tanulmányában olvashatjuk.

Az előadók különböző tudományterületekről jöttek. A többségük „egyszakmás” közgazdász (*Chikán Attila*, *Gyórfy Dóra*, *Muraközy László*), illetve (alkotmány) jogász (*Tóth Gábor Attila*), de – talán nem véletlenül – többdiplomás, többszakmás társadalomkutatókat is találunk a résztvevők között (*Cserne Péter* jogász-közgazdász, *Fleck Zoltán* jogász-szociológus, *Tóth István György* közgazdász-szociológus). Adottak a manapság nem különösen népszerű (karrierlassító), de a kutató-elemző munka hatékonyságát nagyban javító interdiszciplináris szemlélet, párbeszéd feltételei.

A jogászok hozzájárulása

A projekt feltételeiből következően a résztvevők többnyire korábbi kutatásaik, szakirodalom-áttekintéseik eredményeit rendezik, gondolják újra a kötetben.

A jogászok a társadalmi reformokat tervező, a (fülke- és nem fülke-) forradalmakban részt vevő közgazdász-kollégáikat főként a *joggal, a jogi szabályozás hatékonyságával, gyors bizalomnövelő erejével kapcsolatos illúzióktól óvják. Cserne Péter* a jogi instrumentalizmus helyett a jogi realizmus, a szabályozási csapdák elkerülése mellett érvel: „a társadalmi bizalom alacsony szintje a gazdaság szabályozás és más közpolitikai beavatkozások iránti igényt erősíti, a szabályozás magas szintje pedig a maga részéről megnehezíti a bizalom kialakulását” (49. o.).

Tóth Gábor Attila az angol és az amerikai jogrendszer összehasonlításának példáján bemutatja, hogy a bizalomra vagy éppen a bizalmatlanságra épülő jogrendszerek (az angol és az amerikai rendszer) ugyanazt a hatást – a jogállam kielégítő működését – eltérő intézményi technikával képesek kielégítően biztosítani. *Cserne Péter* is a *funkciók jelentőségét* hangoztatja a formákkal szemben: „Összességében azt a nem túl meglepő tanulságot szűrhetjük le, hogy a gazdasági növekedés vagy fellendülés feltételei között bizonyos olyan alapvető intézményeket találunk, mint a szerződéses kapcsolatok biztonsága, a tulajdon biztonsága, független konfliktusmegoldó szervezetek, s olyan szabályozó mechanizmusokat, melyek externáliákkal és más piaci

kudarccal tudnak szembenézni. Másként fogalmazva, itt nem egyetlen jogi formának, nem egy meghatározott jogi mechanizmusnak van jelentősége, tehát valójában nem a forma lesz érdekes, hanem a funkció. Bizonyos alapvető funkciókat be kell tölteniük ezeknek az intézményeknek és mechanizmusoknak, amelyek formális értelemben lehet, hogy nem is jogi intézmények.” (41. o.)

Fleck Zoltán szerint különösen óvatosan kell eljárni bizonyos jogintézmények átvételekor: „a ránk erőltetett, idegen, átvett jogállami formák kevésbé képesek biztosítani a társadalom értékrendszerével való összhangot, s így nem vezetnek stabilitáshoz, nem szolgálják a fejlődést” (119. o.). Mi több, a várttal ellentétes hatásokkal járhatnak: „a jog pusztá eszközként való kezelésének a demokratikus tapasztalatok nélküli államokban erős hagyományai vannak, minden akadály nélkül válhat uralkodóvá az a felfogás, hogy a jogállami intézményi felület bekapcsolásával befejeződött a jogállami átmenet. Ilyenformán a kudarcok, amelyek például a közintézmények iránti bizalmatlanságban is megjelentek, kódolva voltak, elkerülhetetlenül megjelentek a jogállami működés szinte minden területén.” (121. o.)

A közgazdászok hozzájárulása

A kötetben szereplő közgazdászok egybehangzóan állítják, hogy a bizalomhiány és vele a szabálykerülés nemcsak a tranzakciós költségeket növeli – mint korábban idéztük *Chikán Attilától* –, de hozzájárul ahhoz, hogy a gazdasági szereplők mind szélesebb körében terjed a rövid távú szemlélet. Györffy Dóra megállapítja: „Ha a siker képzetéhez a korrupció és a szabályszegés kötődik, és »mások is így csinálják« alapon az egyén belső korlátok nélkül lép át a szabályokon, megerősödik az ördögi kör a kiterjedt szabálykerülés, az általános bizonytalanság és a rövid távú szemlélet között.” (60. o.) Chikán Attila fontos átváltási összefüggésekre is felhívja a mindenkori kormány – a politikus olvasók – figyelmét: a teljesíthetetlen ígéretek éppúgy csökkentik a közbizalmat, mint a külföldi tőkével vagy a nemzetek feletti intézményekkel (Európai Unió, IMF) szembeni hangulatkeltés. „Nagyban csökkenti a piacgazdaság intézményi rendszerébe vetett bizalmat, ha a (multinacionális) nagyvállalatokat gonoszként fantomizáljuk, ha azt gondoljuk – vagy akár kormányzati szinten is kommunikáljuk –, hogy a multik azért jöttek ide, hogy bennünket kiszipolyozzanak, elvigyék a piacokat, kizsákmányolják a munkaerőt.” (109. o.)

Hasonló következtetésekre jutott több országra kiterjesztett összehasonlító elemzése során *Györffy Dóra*. Feltételezi (és makroadatok összehasonlító elemzésével teszteli), hogy „bizalmatlan környezetben a gazdaságpolitika rövid távú orientációja megjelenik az állam és/vagy a magánszektor eladósodásának mutatóiban, hisz az adósság felhalmozása a jelenlegi fogyasztás preferálását jelenti a jövőbeli fogyasztással szemben” (61. o.). Az Európai Unió tagállamainak összehasonlításából kiderül, hogy minél nagyobb a demokráciával való viszonylagos elégedetlenség,¹ annál nagyobb értéket mutat – a rövid távú szempontok felülkerekedésének közvetett mutatója – a költségvetési hiány. Györffy Dóra bemutatja, hogy az összefüggés csak bi-

¹ A bizalom mérésére az Eurobarometer demokráciával való elégedettség mutatóját használja.

zonyos időszakokban és országcsoportokban erős. Az Európai Unió új tagjai között gyakoribb a kivétel, de Magyarország esetében – sajnos negatív eredménnyel – működik a nemzetközi összehasonlítás során feltárt összefüggés. A lengyel, a szlovák és a magyar gazdaságpolitika összehasonlítása alapján elutasítja azt a magyar közbeszédben különösen elterjedt nézetet, hogy a felelős gazdaságpolitika biztos választási vereséggel jár ebben a térségben. „... már középtávon is hamis az a szembeállítás, hogy vagy jó gazdaságpolitikát folytat egy ország, vagy szavazatot nyer a kormány. Szlovákia és Lengyelország tapasztalataiból úgy tűnik, hogy lehetőség van arra, hogy jó gazdaságpolitikai lépések révén lassan kialakuljon egy olyan önerősítő kör, mely az elégedettség növelésével a rövid távra szóló nyomást enyhíti, és lehetővé teszi a távlatos gondolkodást a társadalomban.” (80. o.)

Muraközy László több ország hosszabb időszakra kiterjedő összehasonlításával igyekszik kideríteni a magyarországi bizalomhiány, pontosabban a magyar hanyatlástörténet okait. Elemzésében a bizalom vagy éppen bizalomhiány közvetett mutatója a legitimitás (a társadalmi rendszer – vagy szűkebben a kormányzat – elfogadottsága). Az elfogadottságot két tényező befolyásolja: 1. a legitimitás intézményi és 2. hatékonysági pillére. Az 1989–1990-es rendszerváltást követő időszokról készített összehasonlító elemzés fontos eredménye a következő: „Az intézményi tényezők relatív szerepét tekintve Magyarországot csak Észtország és Szlovénia előzi meg, ami megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, hogy az ekkor bevezetett, átvett formális intézmények oldaláról nem magyarázható a nálunk megfigyelhető sajátos helyzet. Ugyanakkor a makroökonómiai pillért tekintve messze lemaradt Magyarország nemcsak az összes volt sorstársától, de a mintába bevont dél-európai országoktól is. Mindez azt sugallja, hogy az új rendszer kiépítésénél szükségszerűen fellépő alacsony legitimitást – szemben a többi átmeneti gazdasággal – Magyarország nem tudja ellensúlyozni magasabb makroökonómiai teljesítménnyel.” (166–167. o.)

Mi vezetett a bizalomhiányt előidéző helyzethez? A magyar történet különössége „a romboló folyamatosság” a szereplők magatartásában. „A túlsúlyos magyar állam »túlsúlyos« igényeket és elvárásokat generál, ami különösen nehézvé teszi annak visszaszorítását, karcsúsítását. Folytonosság mutatkozik az informális intézmények szintjén, és korábbi, régi értékek erősödnek fel, »restaurálódnak« egészen más körülmények, az új rendszer felépülése közepette. A vágyak és elvárások – szükségszerűen bekövetkező – nem teljesülése esetén azonban elutasító viszony épül ki az új intézmények irányába. A piac, a kapitalizmus ellenségeként jelenik meg, mely akadályozza az elvárt igények kielégítését.” (174. o.)

Muraközy László borulató forgatókönyve szerint „A formális intézmények végzetesen meggyengülnek, elvesztik hitelességüket, fontosságukat, mind a választók, mind a politikusok szemében. Folytatódik, még intenzívebbé válik az »intézményrombolás«. Az új rendszer hatékony működéséhez szükséges értékrend helyett marad a régi. A kialakult rossz körök körbe-körbe forogva, egymást erősítve konzerválják a bizalmatlanságot, hitetlenkedést, a morál semmibe vételét, a szabályok negligálását.” (193. o.)

A tanulmánykötet szerzői – erről tanúskodik a *Tóth István György* értő vezetésével folytatott kerekasztal-beszélgetés – nem fatalisták; az egymást erősítő jó körök forga-

tókönyvét is megvalósíthatónak tartják. Ehhez azonban türelemre, valamiféle kiegyezésre lenne szükség, Fleck Zoltán szavaival: „egészen rövid távon az hozhat valamiféle megoldást, ha a politikai pártok egy történelmi kiegyezésre lesznek képesek” (224. o.).

Hogyan tovább?

Talán sikerült bemutatnunk, hogy az *Értéktér* projekt eredményes volt. A „hozott anyagból” dolgozó kutatók, tudósok, szakmájuk nyelvét, érvkészletét, fogalmait, saját kutatási eredményeiket felhasználva többé-kevésbé pontosan leírták a bizalmatlanság hazai állapotát, működés módjait és jórészt káros következményeit. A projekt és a kötet (köz)haszna, hogy egy, a magyar társadalom és gazdaság felzárkózását gátló jelenségre irányítja a figyelmet. A kötet biztató jel azok számára is, akik még hisznek a szakmaki párbeszédben, az interdiszciplináris megközelítés eredményességében.

Érdeemes lenne további alapkutatásokat folytatni a bizalom és a bizalmatlanság hatásairól. Ehhez azonban a kötetben is közölt, használt bizalommutatók pontosítását, egymáshoz fűződő viszonyát, egyáltalán a bizalom mérésének esélyeit újra kellene gondolni. A definíciókat sem ártana pontosítani. Ezek ugyanis a magántulajdon túlsúlyán, a fékek és ellensúlyok rendszerén alapuló társadalmak, gazdaságok, országok elemzésére készültek. Ám korántsem biztos, hogy alkalmasak egy súlyos demokráciadeficittel jellemezhető, a fékek és ellensúlyok rendszerének felszámolása útjára lépő, erősen államosító rendszer leírására – ott, ahol terjed a színlelt bizalom, a kikényszerített lojalitás, az erőltetett együttműködés és a félelem.

Hivatkozások

FUKUYAMA, F. [2007]: *Bizalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

KORNAI JÁNOS–ROTHSTEIN, B.–ROSE-ACKERMAN, S. (szerk.) [2005]: *Tisztesség és bizalom a posztzocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a posztzocialista átmenet időszakában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KORNAI JÁNOS–ROSE-ACKERMAN, S. (szerk.) [2005]: *Tisztesség és bizalom a posztzocialista átmenet fényében. A bizalmat érdemlő állam építése a posztzocialista átmenet időszakában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

ROUSSEAU, D. M.–SITKIN, S. B.–BURT, R. S.–CAMERER, C. [1998]: Not So Different After All. A Crossdiscipline View of Trust. *Academy of Management Review*, Vol. 23. No. 3. 393–404. o.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [2009]: *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében. A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei* című kutatás zárójelentése. Társki, Budapest.

WILLIAMSON, O. [1985]: *The Economic Institutions of Capitalism*. The Free Press, New York.

Laki Mihály